

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ІОСУПОВ Володимир Васильович

УДК 343.977+343.126

**ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ПЕРЕВІРКИ АЛБИ
У ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ**

**12.00.09 – кримінальний процес і криміналістика;
судова експертиза**

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Київ – 2005

Дисертацією
є рукопис.

Робота виконана
в Національній академії внутрішніх справ України, МВС України

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, лауреат Державної премії України у галузі науки і техніки

Кузьмічов Володимир Сергійович,

Національна академія внутрішніх справ України, вчений секретар секретаріату вченої ради

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент Академії правових наук України **Шепітько Валерій Юрійович,** Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри криміналістики;

кандидат юридичних наук, доцент **Удалова Лариса Давидівна,** Національна академія внутрішніх справ України, професор кафедри теорії кримінального процесу та судоустрою

Провідна

установа Національний університет внутрішніх справ України, кафедра криміналістики, м. Харків

Захист відбудеться “ 20 ” травня 2005 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.01 в Національній академії внутрішніх справ України (03035, м. Київ, Солом’янська пл., 1)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ України (03035, м. Київ, Солом’янська пл., 1)

Автореферат розісланий “ 12 ” квітня 2005 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.І. Казміренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Із проголошенням незалежності в Україні розпочався процес творення демократичної та правової держави. Реформування всіх сфер суспільних відносин спрямоване на подальшу перебудову нашої держави, зміну підходів до захисту прав, свобод та інтересів громадян. Одним із важливих аспектів реалізації цього напрямку є підвищення ефективності правоохоронної діяльності щодо дотримання прав і законних інтересів людини, яка є учасником кримінально-процесуальних відносин.

На шляху вступу до Європейського співтовариства в державі постає завдання приведення у відповідність із сучасними вимогами національного законодавства. Насамперед це стосується Кримінально-процесуального кодексу України, норми якого регулюють правовідносини, що виникають у процесі розкриття, розслідування та запобігання злочинам.

Втілення у життя принципів об'єктивного розслідування з метою унеможливлення притягнення до відповідальності невинних полягає в дотриманні вимог закону щодо перевірки всіх доказів по справі, зокрема тих, що виключають участь конкретної особи у вчиненні злочину, одним із видів яких є доведене алібі. Своєчасна, повна та всебічна перевірка заяв про алібі як виду показань учасників кримінального процесу сприяє запобіганню необґрунтованим обвинуваченням та є гарантом об'єктивності розслідування.

Відсутність у законодавчих актах дефініції “алібі” призводить до неоднозначної його оцінки й проблемного застосування органами дізнання та досудового слідства України. У той час, коли у багатьох країнах алібі є не лише одним із варіантів реагування особи на виникаючу стосовно нього підозру у вчиненні злочину, а й гарантом захисту її прав і свобод від помилкових звинувачень у вчиненні злочину, у нашій державі питання звільнення від кримінального переслідування у зв'язку з доведеним алібі потребує детального дослідження з розробкою криміналістичних рекомендацій.

Повідомлення алібі є одним із поширених засобів ухилення злочинців від кримінальної відповідальності за вчинені суспільно небезпечні діяння. Сучасна злочинність, що характеризується високим ступенем професіоналізму, використовує нові прийоми протидії розслідуванню злочинів. За відсутності рекомендацій з перевірки алібі підозрюваних та обвинувачених, слідчим доводиться здійснювати заходи на власний розсуд, що відповідним чином впливає на якість досудового слідства.

Водночас уведення до законодавства України терміна “алібі” без належного його наукового дослідження може призвести до виникнення прогалин, що уможливить уникнення кримінальної відповідальності за вчинені злочини.

Аналіз практики перевірки алібі свідчить, що у своїй діяльності працівники правоохоронних органів України відчувають значні труднощі. Більшість опитаних нами

респондентів зазначили, що правила перевірки заяв підозрюваних (обвинувачених) про алібі їм відомі з власного досвіду такої діяльності або з досвіду колег (78 % і 61 % оперативних працівників; 83,5 % і 51 % слідчих відповідно); 65,7 % респондентів вважають за необхідне розробку практичних посібників, довідників та методичних рекомендацій, в яких розглядалися б теоретичні та практичні аспекти організації й тактики перевірки алібі.

Тому нині є актуальним розгляд та вивчення наукових поглядів щодо поняття “алібі” як вітчизняних, так і зарубіжних учених, а також дослідження сучасного стану перевірки алібі в досудовому слідстві в Україні.

Питання організації й тактики перевірки алібі досліджували В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.С. Бурданова, О.М. Васильєв, В.Д. Зеленський, Л.М. Карнєєва, В.О. Коновалова, Н.В. Кручиніна, В.Г. Лукашевич, В.О. Образцов, М.І. Порубов, І.В. Постіка, М.В. Салтевський, А.Т. Тімербаєв, В.Ю. Шепітько, В.І. Шиканов та ін.

У роботі значна увага приділялася працям Ю.П. Аленіна, Л.Ю. Ароцкера, Т.В. Варфоломеєвої, А.І. Вінберга, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, І.П. Козаченка, О.Н. Колесніченка, М.В. Костицького, Н.І. Клименко, В.С. Кузьмічова, В.К. Лисиченка, В.Т. Маляренка, Г.А. Матусовського, В.С. Медведєва, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, М.Я. Сегая, О.П. Снігерьова, В.В. Тищенко, Л.Д. Удалової, І.Я. Фрідмана, М.Є. Шумила та ін.

Спроба дослідити питання перевірки алібі за допомогою тактичних прийомів слідчих дій, зроблена понад двадцять п'ять років тому А.Т. Тімербаєвим, не повною мірою відповідає сучасним завданням боротьби зі злочинністю. Крім того, проблеми, пов'язані з алібі, досліджувалися без урахування специфіки злочинності на території України, що також знижує ефективність діяльності органів дізнання та досудового слідства нашої держави.

Аналіз існуючого наукового матеріалу й практичного досвіду перевірки алібі уможливило зробити висновок, що в наукових джерелах чітко не прослідковується комплексний підхід до категорії “алібі”. Переважна більшість дослідників розглядає перелік заходів, що спрямовані на спростування неправдивого алібі. Сучасний стан розвитку науки, зокрема криміналістики, вимагає існування чіткої методики перевірки алібі відповідних учасників процесу.

Актуальність теми зумовлена потребами криміналістичної науки в комплексному викладенні методичних рекомендацій щодо перевірки алібі в досудовому слідстві. Важливість наукової розробки цієї теми полягає також у тому, що її дослідження, на підставі вивчення даних слідчої, судової та адвокатської практики, у поєднанні з досягненнями кримінально-процесуальної науки, дозволить запропонувати практиці нові рекомендації щодо комплексного застосування тактичних прийомів перевірки алібі.

Саме ці обставини, на думку автора, свідчать про актуальність обраної теми дослідження, її науково-теоретичну та практичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження відповідає Комплексній програмі профілактики злочинності на 2001–2005 роки, що затверджена Указом Президента України №1376/2000 від 25 грудня 2000 року. Дисертація виконана відповідно до пріоритетних напрямів наукових та дисертаційних досліджень МВС України, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ України, на 2001–2009 роки. Проведення дослідження цієї теми передбачене планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ України на 2001–2004 роки. Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Національної академії внутрішніх справ України (протокол № 11 від 29 червня 2000 року та протокол № 10 від 27 жовтня 2004 року) і зареєстрована Академією правових наук України (реєстраційний № 1012).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації полягає в розробці теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо організації й тактики перевірки алібі підозрюваного та обвинуваченого в досудовому слідстві.

Відповідно до поставленої мети було сформульовано такі завдання:

встановити розвиток поглядів зарубіжних та вітчизняних науковців на проблему перевірки алібі в історичному аспекті;

визначити поняття “алібі”, розкрити його сутність через призму властивостей, функцій та ознак, з урахуванням сучасного стану наукової думки та практичних потреб сьогодення;

на підставі аналізу практики виявити криміналістично значущі особливості організації і тактики перевірки заяв підозрюваних та обвинувачених про алібі;

охарактеризувати зміст та види неправдивих заяв про алібі в досудовому слідстві;

запропонувати методику виявлення ознак неправдивого повідомлення про алібі;

надати рекомендації щодо висунення слідчих версій та планування перевірки алібі;

виявити та розкрити зміст основних тактичних прийомів встановлення алібі підозрюваного та обвинуваченого в досудовому слідстві;

розкрити особливості проведення організаційних заходів та тактичних прийомів, що використовуються в досудовому слідстві для перевірки заяв про алібі, з урахуванням криміналістичних рекомендацій щодо такої діяльності;

визначити алгоритм дій слідчого при повідомленні алібі підозрюваним та обвинуваченим.

Об'єктом дослідження є діяльність зі встановлення й перевірки алібі в досудовому слідстві.

Предметом дослідження є організаційні й тактичні засоби і методи перевірки алібі в досудовому слідстві.

Методи дослідження. Вихідним підґрунтям дослідження є діалектичний метод пізнання. Відповідно до мети та завдань дослідження автор ґрунтувався на сучасних положеннях теорії пізнання та загальнотеоретичних положеннях криміналістики, кримінального права, кримінального процесу, кримінології, філософії, логіки, психології та інших наук, що визначає комплексний характер дослідження. Вирішення поставлених перед дисертантом завдань здійснювалося з урахуванням сучасної наукової думки, а також законодавства.

Під час дослідження використовувались історико-правовий метод для аналізу поглядів науковців у різні історичні періоди на процес перевірки алібі; порівняльно-правовий – під час вивчення вітчизняного та зарубіжного кримінально-процесуального законодавства; формально-логічний та системно-структурний методи – при вивченні сутності алібі та формуванні його поняття, що відповідало б сучасному стану боротьби зі злочинністю. Крім того, застосовувалися соціологічний метод (інтерв'ювання, анкетування) – для вивчення поглядів оперативних працівників, слідчих та адвокатів, а також статистичні методи – для узагальнення результатів вивчення матеріалів кримінальних справ, анкетування оперативних працівників, слідчих та адвокатів України.

Емпіричну базу дослідження становлять:

узагальнені дані опитувань з питань організації й тактики перевірки алібі за розробленими анкетами 192 оперативних працівників, 200 слідчих органів внутрішніх справ і прокуратури та 52 адвокатів;

зведені дані вивчення за розробленими анкетами 104 кримінальних справ про злочини, під час розслідування яких було заявлено алібі, за 1991–2004 роки.

Інформація, подана у дослідженні, є достовірною, оскільки, по-перше, емпірична база формувалася та аналізувалася тривалий час, по-друге, охопила репрезентативну кількість джерел у межах всієї України. Це дозволило прослідкувати за досліджуваними процесами, забезпечити переконливість одержаних результатів та сформульованих на їх основі висновків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером та змістом розглянутих питань дисертація є першою в Україні спробою на монографічному рівні визначити організаційні заходи та тактичні прийоми як основні елементи процесу перевірки алібі підозрюваного та обвинуваченого в досудовому слідстві. На основі системного підходу розглянуто теоретичні й практичні питання сучасного стану перевірки алібі в досудовому слідстві, використання тактичних прийомів слідчих дій, що застосовуються для перевірки певних обставин перебування підозрюваного або обвинуваченого в конкретному місці, виявлення та спростування суб'єктами доказування неправдивих заяв про алібі.

Теоретична цінність дослідження, висновків та пропозицій полягає в тому, що вони є істотним доробком до теорії криміналістичної тактики як окремої її складової.

У дисертації запропоновано низку концептуально нових та важливих як у теоретичному, так і практичному аспектах положень:

вперше:

встановлено ознаки неправдивого повідомлення про алібі;

розкрито особливості процесу перевірки заяв про алібі;

визначено складові елементи планування перевірки алібі;

визначено криміналістичні засоби й методи встановлення алібі підозрюваного та обвинуваченого;

розроблено алгоритм дій слідчого при перевірці алібі;

удосконалено:

поняття “алібі”, розкрито його зміст та форми прояву;

тактичні прийоми слідчих дій з перевірки заявленого алібі;

набуло подальшого розвитку:

класифікація алібі, у тому числі й неправдивого, залежно від різних критеріїв;

розробка типових версій щодо перевірки алібі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації сформульовано та обґрунтовано висновки й пропозиції, що сприятимуть підвищенню ефективності діяльності органів дізнання та досудового слідства при перевірці алібі підозрюваних і обвинувачених. За результатами дослідження розроблено комплекс методичних рекомендацій, що мають стати ефективним засобом при перевірці алібі у досудовому слідстві.

Рекомендації, розроблені на основі проведеного дослідження, подані до проекту Кримінально-процесуального кодексу України та реалізовані в законотворчій діяльності України (акт впровадження №06-19/15-1361 від 19 жовтня 2004 року). Матеріали дослідження використовуються у навчальному процесі Національної академії внутрішніх справ України при викладанні курсу “Криміналістика” (акт впровадження від 15 листопада 2004 року). Розроблені методичні рекомендації щодо вдосконалення організаційних і тактичних засад перевірки алібі позитивно оцінені та використовуються працівниками органів досудового слідства України (акт впровадження від 29 жовтня 2004 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним комплексним дослідженням і являє собою особистий здобуток дисертанта.

В опублікованій у співавторстві з В.С. Кузьмічовим статті “Напрями удосконалення досудового слідства: перевірка алібі” (загальний обсяг – 0,3 друк. арк., особистий внесок – 0,2 друк. арк.) дисертант охарактеризував особливості перевірки алібі в досудовому слідстві.

Апробація результатів дисертації. Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри криміналістики та міжкафедральному семінарі за участю фахівців кафедр криміналістики, організації оперативно-розшукової діяльності, теорії кримінального процесу та судоустрою і лабораторії проблем розслідування злочинів Навчально-наукового інституту підготовки слідчих та криміналістів Національної академії внутрішніх справ України і дістала позитивну оцінку. Основні положення дисертації доповідалися на таких науково-практичних конференціях: “Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах” (Київ, 22–23 березня 2001 року); “Недержавна система безпеки підприємництва як суб’єкт національної безпеки України” (Київ, 16–17 травня 2001 року); “Проблеми вищої юридичної освіти” (Харків, 18–19 грудня 2001 року); “Пріоритетні напрямки удосконалення діяльності органів внутрішніх справ України” (Дніпропетровськ, 20–22 січня 2002 року); “Актуальні проблеми підготовки кадрів і роботи з персоналом оперативних служб міліції” (Київ, 27–28 березня 2003 року); на круглому столі “Криміналістичні читання, присвячені 100-річчю дактилоскопії в Україні” (Київ, 21 січня 2004 року). Крім того, положення, висвітлені в дисертації, використовуються в навчальному процесі Національної академії внутрішніх справ України.

Публікації. Результати проведеного дослідження відображено в дев’яти працях, з яких чотири – наукові статті, що опубліковані у фахових виданнях, та п’ять – у збірниках конференцій.

Структура дисертації визначається метою та завданням дослідження, відповідає логіці наукового пошуку та вимогам ВАК і складається зі вступу, трьох розділів, що поєднують шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (173 найменування) та 13 додатків, що вміщені на 46 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 212 сторінок, з яких 166 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми дисертації, визначається ступінь її наукової розробленості, мета, завдання й методи дослідження; висвітлюється зв’язок роботи з науковими програмами та планами; визначаються наукова новизна і практичне значення отриманих результатів; вказуються конкретні форми їх апробації і впровадження в законопроектну діяльність, навчальний процес і практику досудового слідства.

Розділ 1 “Поняття та зміст алібі у досудовому слідстві” складається з двох підрозділів, які присвячені історичному розгляду процесу перевірки алібі, визначенню його поняття й аналізу змісту, класифікації алібі.

У підрозділі 1.1 “Поняття та сутність алібі у досудовому слідстві” розглянуто праці Ганса Гросса, А. Вейнгарта, Л.С. Владимірова, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.О. Коновалової, І.В. Постіки, А.Т. Тімербаєва, В.Ю. Шепітька та інших учених, на основі аналізу яких

прослідкована еволюція поглядів щодо неправдивого алібі від виду неправдивих показань до способу приховування злочинної діяльності.

Досліджуючи різні підходи до трактування алібі, автор поділяє точки зору тих науковців (Р.С. Белкін, І.В. Постіка, В.О. Образцов, А.Т. Тімербаєв, В.Ю. Шепітько), які розглядають його як факт перебування особи поза місцем злочину в момент його вчинення. Аналізуючи практику розслідування злочинів, зокрема вчинених групою осіб, встановлено, що процес перевірки алібі (у традиційному розумінні) не повною мірою відповідає сучасним вимогам боротьби зі злочинністю. Сучасні технічні можливості, що мають на озброєнні злочинці, засоби зв'язку дозволяють учасникам злочину, перебуваючи за межами місця події, забезпечувати керівництво процесом вчинення злочинних діянь. Тому дисертантом обґрунтовано доцільність розширення поняття “алібі”, включивши до нього вираження причинного зв'язку між діями учасників злочину на конкретній території. Алібі, в контексті дослідження, визначається як факт перебування підозрюваного або обвинуваченого в іншому місці, ніж місце підготовки, вчинення або приховування злочину, у релевантні щодо його розкриття й розслідування інтервали часу.

На думку дисертанта, до змісту алібі входять: місце підготовки, вчинення та приховування злочину, час злочину, місцеперебування суб'єкта алібі в кримінально релевантні інтервали часу. Аналіз існуючих у науковій літературі поглядів щодо характеристики часу та практики перевірки алібі показав, що час при встановленні алібі визначається категорією “інтервал”, що охоплює період перебування особи в конкретному місці. Охарактеризовані місце злочину, як територія, що поєднує місця підготовки, вчинення та приховування злочину, та місце алібі, тобто місце, де перебував підозрюваний або обвинувачений у час злочину.

У підрозділі 1.2 “Класифікація алібі та характеристика його видів” запропоновано багаторівневу класифікацію алібі. Ґрунтуючись на правилах класифікації, алібі диференційовано на види залежно від достовірності заяви про алібі; наявності даних, що підтверджують обставини алібі; способу фіксації інформації; характеру зв'язку між структурними елементами алібі; його заявників, їх віку, соціальних особливостей; кількості осіб, які брали участь у вчиненні злочину; виду злочину, його співучасників; етапу кримінального судочинства, на якому було заявлено алібі; службової особи, яка його перевіряє; технічних засобів, що використовувалися при перевірці алібі.

Запропоновано розглядати дійсне (правдиве) алібі як встановлену криміналістичними засобами і методами присутність особи в конкретному місці, іншому, ніж місце злочину, у кримінально релевантні інтервали часу, що виключає її причетність до вчиненого злочину. Визначено, що неправдиве алібі – це одна з форм протидії розслідуванню, сутністю якої є фальсифікована інформація про перебування особи, яка підозрюється у причетності до злочину, в іншому місці, ніж місце злочину, у період його підготовки, вчинення або приховування, повідомлена з метою уникнення кримінальної відповідальності. Уперше у криміналістиці

неправдиве алібі класифіковано залежно від виду неправди, що лежить у його основі, на повне та частково неправдиве алібі.

Наведена класифікація має допоміжний характер при визначенні правильної лінії поведінки слідчого, пошуку тактичних прийомів, виборі послідовності і комплексності їх застосування та усвідомленні й узагальненні чинників, що впливають на формування неправдивого алібі.

Розділ 2 “Криміналістичні аспекти перевірки алібі у досудовому слідстві” складається з двох підрозділів, у яких досліджено питання діагностики неправдивого алібі, планування перевірки алібі та висунення версій щодо нього.

У підрозділі 2.1 “*Діагностика ознак неправдивої заяви про алібі*” визначаються ознаки, що свідчать про повідомлення неправдивого алібі. На основі узагальнення й аналізу практики перевірки алібі, автор до них відносить: а) повідомлення відомостей, які не можуть бути перевірені, або обмеження неконкретними загальними поясненнями; б) детальна й активна розповідь особи про те, як вона провела день, коли було вчинено злочин, а показання про попередні й наступні дні є нечіткими та пригадуються важко; в) зміна показань щодо алібі особою під час слідства, відмова від раніше даних показань, заява нового алібі; г) дуже точні й детальні показання про алібі, незважаючи на порівняно тривалий проміжок часу, що минув; д) повідомлення алібі із запізненням за можливості й необхідності зробити це раніше; е) повідомлення про поведінку, яка не відповідає звичкам особи; є) показання заявника алібі та свідків помітно збігаються у дрібних деталях; ж) відсутність у показаннях заявника алібі неістотних подробиць, що свідчить про те, що описувана подія не пережита заявником алібі. Автором розроблено класифікацію ознак повідомлення неправдивого алібі залежно від стадії допиту його заявника на ті, що виявляються на стадії довільної розповіді допитуваного, та ті, що виявляються на питально-відповідній стадії допиту.

Дисертант акцентує увагу на тому, що неправдиве алібі може виявлятися, виходячи з форми його повідомлення, зокрема, голосу, міміки, жестів, положення та рухів тіла допитуваного. Для успішної діагностики повідомлення неправдивого алібі слідчому, спостерігаючи за невербальними проявами та аналізуючи повідомлювані показання, слід враховувати темперамент допитуваного. Розпізнання слідчим ознак неправдивого алібі є підставою для висунення і перевірки версії про повідомлення неправдивого алібі.

У підрозділі 2.2 “*Планування перевірки алібі*” розглянуто планування перевірки алібі як складової частини планування розслідування злочину в цілому. На основі результатів аналізу наукової літератури та слідчої практики, автор дійшов висновку, що складовими елементами планування перевірки алібі є: 1) аналіз початкової інформації про просторово-часові зв'язки, отриманої із заявленого алібі, побудова на його основі суб'єктивної моделі алібі; 2) висунення версій про правдивість або хибність алібі; 3) визначення шляхів та способів перевірки версій щодо

алібі; 4) встановлення джерел доказової інформації та засобів, за допомогою яких вони можуть бути виявлені; 5) слідчі дії та оперативно-розшукові заходи, які необхідно провести для перевірки алібі, їх терміни, послідовність, тактичні прийоми, виконавці; 6) побудова на основі отриманих даних фактичної моделі алібі та зіставлення її із суб'єктивною.

Обґрунтовано доцільність складання при встановленні алібі письмового плану його перевірки, таблиць зіставлення обставин алібі, схем руху учасників події, які заявили алібі, як таких, що формалізують розумовий процес суб'єкта доказування з метою оптимізації прийняття процесуальних рішень. Наведено графічну форму вказаних документів.

Досліджено підстави для висунення типових версій щодо алібі. До типових версій щодо заявленого алібі віднесено: 1) алібі дійсне; 2) алібі вигадане (неправдиве). Типові версії про дійсне алібі конкретизовані на такі: а) суб'єкт алібі перебував у момент приготування, вчинення або приховування злочину в місці, що було ним повідомлено у зв'язку з відповідною підозрою; б) особа перебувала в кримінально релевантні інтервали часу не в тому місці, яке нею повідомлене, але й не на місці злочину.

Конкретизація типової версії щодо неправдивості заявленого алібі відображається у таких припущеннях особи, яка перевіряє алібі: а) особа перебувала в момент вчинення злочину на місці його скоєння і могла бути виконавцем злочину; б) суб'єкт алібі в кримінально релевантний час перебував на місці приготування злочину і міг бути його організатором, пособником або підбурювачем; в) суб'єкт алібі у певний час перебував у місці приховування злочину, тобто міг брати в ньому участь як пособник або організатор.

Дисертант класифікував версії про заяву неправдивого алібі на види, залежно від мети та суб'єктів; зв'язку з діяльністю щодо формування неправдивого алібі; учасників його підготовки; лінії поведінки учасників злочинної групи після повідомлення алібі; характеру неправдивого алібі; впливу на осіб, які підтверджують неправдиве алібі; дій, що спрямовані на підготовку неправдивого алібі.

Ґрунтуючись на поглядах науковців щодо визначення криміналістичних засобів і методів, автор пропонує до криміналістичних засобів перевірки алібі відносити різноманітні технічні засоби, їх комплекти, науково обґрунтовані прийоми їх використання при встановленні місця перебування підозрюваного або обвинуваченого в час злочину. Криміналістичні методи перевірки алібі – це рекомендації щодо організації та планування перевірки алібі; визначення лінії поведінки осіб, які заявляють і підтверджують алібі; прийоми проведення слідчих та інших дій з перевірки заявленого підозрюваним або обвинуваченим алібі.

Розділ 3 “Особливості проведення окремих слідчих дій при перевірці алібі” складається з двох підрозділів, присвячених особливостям проведення допиту, очної ставки, пред'явлення для

впізнання, відтворення обстановки й обставин події, слідчого огляду, призначення експертиз та обшуку.

У підрозділі 3.1 *“Проведення допиту при перевірці алібі”* на основі вивчення слідчої практики та літературних джерел визначені чинники, що впливають на тактику допиту при перевірці алібі. До них належать: 1) процесуальне становище допитаного; 2) позиція особи щодо повідомлення інформації на майбутньому допиті; 3) слідча ситуація, що склалася до початку допиту; 4) зміст заявленого алібі, а саме: наявність посилань на свідків, ступінь конкретизації часових характеристик перебування особи у конкретному місці, чіткість просторових координат місцезнаходження суб'єкта алібі, пред'явлення предметів і документів, що підтверджують алібі.

Виділені слідчі ситуації, що складаються до початку допиту: 1) слідчий не володіє інформацією про можливу заяву алібі з боку допитуваного; 2) слідчий володіє оперативною інформацією, що підозрюваний або обвинувачений готував неправдиве алібі та, можливо, заявить його на допиті; 3) алібі з боку допитуваної особи заявлено нею під час дослідчої перевірки. Підготовка до допиту при перевірці алібі включає: а) надання доручень на проведення оперативно-розшукових заходів для встановлення очевидців злочину та осіб, які перебували в місці, на яке посилається підозрюваний у своєму алібі; б) аналіз матеріалів кримінальної справи та оперативно-розшукової інформації; в) вивчення особистості підозрюваного або обвинуваченого; г) складання письмового плану допиту суб'єкта, свідків алібі та інших осіб.

Визначено, що знання слідчим психофізичних особливостей допитуваного під час перевірки алібі уможливорює правильно обирати тактику проведення допиту, зокрема встановлювати психологічний контакт. На основі вивчення матеріалів перевірки алібі встановлено, що існуюча практика вивчення особи підозрюваного негативно впливає на якість проведення слідчих дій при розслідуванні злочинів та перевірці алібі зокрема. Рекомендовано слідчим отримувати характеристики особи підозрюваного до початку проведення основних дій з ним.

Характеризуючи такі тактичні прийоми допиту, як деталізацію та уточнення показань, розповідь слідчого про ймовірний перебіг подій, автор наводить узагальнений перелік питань, що ставляться допитуваному при перевірці алібі. Їх використання удосконалює перевірку алібі та унеможливорює заяву підозрюваним (обвинуваченим) у подальшому неправдивого алібі або зміну його змісту. Вказані питання класифіковано залежно від їх характеру на ті, що стосуються обстановки в місці перебування суб'єкта алібі в час злочину, та ті, що конкретизують часові характеристики перебування допитуваного у певних місцях. Автор наводить випадки, коли доцільно застосовувати на допиті деталізацію показань з метою перевірки алібі.

Дисертант класифікував свідків алібі, на тих, які підтверджують алібі, та тих, які його спростовують. У свою чергу свідки, які підтверджують алібі підозрюваного або обвинуваченого,

поділяються на добросовісних; тих, що введені в оману щодо просторово-часових координат події; та свідків, що дають неправдиві показання щодо місцеперебування підозрюваного або обвинуваченого в час злочину.

Залежно від класифікації свідків наведено тактичні прийоми їх допиту. Дисертант акцентує увагу на особливостях застосування таких тактичних прийомів, як використання асоціативних зв'язків, пред'явлення доказів, стимулювання позитивних якостей допитуваного, форсування темпу допиту. Визначені загальні рекомендації щодо пред'явлення речових доказів під час допиту при перевірці алібі. Наведено узагальнені контрольні питання, що ставляться свідкам для встановлення правдивості повідомленої ними інформації щодо обставин алібі.

Автор наголошує на тому, що при допиті потерпілих, виходячи зі специфіки вчиненого злочину, можуть встановлюватися місця перебування не лише підозрюваних та обвинувачених, а й свідків. На основі узагальнення питань, що ставилися потерпілим при перевірці алібі підозрюваних та обвинувачених, дисертантом наведено перелік питань, які конкретизують обставини алібі.

Грунтуючись на дослідженні практики перевірки алібі та результатах аналізу літературних джерел, автор дійшов висновку, що тактичні прийоми допиту при перевірці алібі використовуються як певна система. До неї входять тактичні прийоми, що використовуються при перевірці алібі, та тактичні комбінації спростування неправдивого алібі.

У підрозділі 3.2 *“Проведення інших слідчих дій при перевірці алібі”* на основі узагальнення слідчої практики обґрунтовано, що при перевірці алібі очна ставка проводиться для встановлення істинності повідомлених слідчому відомостей про час перебування підозрюваних та обвинувачених у визначених місцях (місце алібі та місце злочину); їх дій у час злочину; фактів незаконного впливу на деяких учасників процесу (свідків, потерпілих); мотивів вчинення злочину та інших обставин.

Найпоширенішими видами пред'явлення для впізнання при перевірці алібі є пред'явлення для впізнання суб'єкта алібі потерпілому, свідку, речей, знарядь злочину та ділянок місцевості. Автором узагальнено питання, що ставились особі, яка впізнає, перед проведенням цієї слідчої дії.

Перевіряючи алібі, слідчі проводять відтворення обстановки і обставин події з метою з'ясування можливості особи бачити, чути на певній відстані й за певної обстановки; орієнтуватися у часі; залишення місця вчинення злочину та повернення назад непоміченою тощо.

На основі дослідження практики встановлено, що при перевірці алібі проводяться такі види слідчого огляду: огляд місця події, місцевості та приміщень поза місцем події, предметів і документів. Зазначені рекомендації щодо виявлення слідів перебування учасників розслідуваного злочину. Предмети, які підлягають огляду у зв'язку з перевіркою алібі, поділені на ті, що надані свідками, потерпілими та особисті речі суб'єктів алібі.

Перевіряючи алібі, слідчі призначають почеркознавчі експертизи (8,6 %); техніко-криміналістичні експертизи документів (13,5 %); дактилоскопічні експертизи (9,6 %); балістичні експертизи (6,7 %); судово-медичні експертизи трупа (16,3 %); судово-медичні експертизи живих осіб (9,6 %); судово-медичні експертизи при статевих зносінах (7,6 %); експертизи механізму дорожньо-транспортної пригоди (4,8 %). Ґрунтуючись на можливості встановлення часу та місця злочину, як основних елементів процесу перевірки алібі, шляхом проведення й інших експертиз, автор дійшов висновку, що слідчі недостатньо використовують можливості експертних досліджень при перевірці алібі.

Автором розроблено алгоритм дій слідчого при перевірці алібі, який включає в себе допит підозрюваного (обвинуваченого), щодо якого повідомлене алібі, з використанням тактичних прийомів деталізації та уточнення показань; допити свідків алібі та інших осіб, очні ставки, пред'явлення для впізнання суб'єкта алібі, предметів, відтворення обстановки і обставин події, слідчі огляди, призначення експертиз, обшуки; формування висновку про відповідність заявленого алібі дійсності. У разі визнання алібі неправдивим слідчий проводить повторний допит заявника алібі та за необхідності інші слідчі дії з використанням тактичних прийомів спростування неправдивого алібі, та викриває неправду. Якщо обставини алібі підтверджуються сукупністю отриманих доказів (алібі дійсне), слідчий припиняє кримінальне переслідування підозрюваного (обвинуваченого).

ВИСНОВКИ

У висновках сформульовано основні результати та пропозиції, які мають теоретичне і практичне значення, й полягають у такому:

1. Розвиток криміналістичного поняття “алібі” зумовлено потребами практики в різні історичні періоди боротьби з проявами протидії розслідуванню злочинів, зокрема повідомленням органам дізнання й досудового слідства неправдивих показань.

2. Розширено поняття “алібі” шляхом включення до нього вираження причинного зв'язку між діями учасників злочину на конкретній території. Алібі, у контексті цього дослідження, – це факт перебування підозрюваного або обвинуваченого в іншому місці, ніж місце підготовки, вчинення або приховування злочину в релевантні щодо розкриття й розслідування злочину інтервали часу.

3. При перевірці алібі підлягають встановленню такі його елементи: місце підготовки, вчинення та приховування злочину, час злочину, місцеперебування суб'єкта алібі в кримінально релевантні інтервали часу.

4. Класифікація алібі – це його систематизація на основі криміналістично значущих критеріїв, що сприяє висвітленню характеру зв'язків у структурі алібі, використанню

організаційних і тактичних прийомів його перевірки органами дізнання та досудового слідства. Класифікація алібі на основі різних критеріїв має допоміжний характер при доборі тактичних прийомів слідчих дій, послідовності й комплексності їх застосування.

5. Діагностика ознак неправдивої заяви про алібі дозволяє слідчому своєчасно виявити її та спростувати, використовуючи певні тактичні прийоми слідчих дій. Ознаки неправдивого алібі виявляються, виходячи з форми його повідомлення. Як і будь-яка діяльність, підготовка та повідомлення неправдивого алібі відображається в об'єктивній дійсності. Встановлення відображень такої діяльності є виявленням органом дізнання і досудового слідства ознак неправдивого алібі.

6. Планування перевірки алібі є складовою частиною планування розслідування злочину в цілому та вирізняється певними особливостями щодо встановлення місця перебування підозрюваного або обвинуваченого у час злочину. Версії, що висуваються при перевірці заявленого алібі, найбільш вірогідно пояснюють перебування підозрюваного або обвинуваченого в конкретному місці: місці алібі або місці злочину.

7. Головне місце серед криміналістичних засобів перевірки алібі посідає допит. Тактичні прийоми допиту, спрямовані на перевірку алібі та спростування неправдивої заяви про алібі, використовуються за визначеною системою. При проведенні допиту підозрюваних та обвинувачених, що заявили про своє алібі, свідків та потерпілих їм ставляться питання, які нами узагальнено та класифіковано на види, залежно від різних критеріїв. Їх використання упорядковує процес перевірки алібі та підвищує його ефективність.

8. Проводячи очні ставки, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки і обставин події та інші дії, слідчий остаточно робить висновок про істинність або хибність заявленого алібі. Розроблений нами алгоритм перевірки алібі, що включає низку криміналістичних засобів і методів, дозволяє оптимально перевірити заявлене в досудовому слідстві алібі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Юсупов В.В.* Поняття алібі у кримінальному судочинстві // *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України.* – 2002. – Вип. 2. – С. 240–245.

2. *Кузьмічов В.С., Юсупов В.В.* Напрями удосконалення досудового слідства: перевірка алібі // *Наук. вісн. Юридичної акад. МВС.* – 2002. – № 3. – С. 195–202.

3. *Юсупов В.В.* Особливості перевірки алібі у досудовому слідстві // *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України.* – 2003. – Вип. 2. – С. 233–244.

4. *Юсупов В.В.* Тактика допиту при перевірці алібі підозрюваного або обвинуваченого // *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України.* – 2004. – Вип. 6. – С. 320–326.

5. Юсупов В.В. Поняття “алібі” у кримінальному судочинстві // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. “Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів у сучасних умовах”, Київ, 22–23 берез. 2001 р. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2001. – С. 280–283.

6. Юсупов В.В., Ліпкан В.А. Недержавна безпека підприємництва – криміналістичний аспект // Недержавна безпека підприємництва як суб’єкт національної безпеки України: Зб. матеріалів наук.-практ. конф., Київ, 16–17 трав. 2001 р. / Редкол: І.І. Тимошенко (голова) та ін. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2001. – С. 88–95.

7. Юсупов В.В. Поняття “алібі” у кримінальному судочинстві // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. Президенту України, Верховній Раді України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників: Міжвід. наук. зб. / За ред. А.І. Комарової, М.О. Потєбенька, В.П. Пустовойтенка та ін. – К., 2001. – Т. 22. – С. 558–560.

8. Юсупов В.В. Питання вивчення алібі в курсі криміналістики // Проблеми вищої юридичної освіти: Тези доп. та наук. повідом. наук.-метод. конф., Харків, 18–19 груд. 2001 р. / За ред. В.В. Комарова. – Х.: Нац. юридична акад. України, 2002. – С. 168–170.

9. Юсупов В.В. Навчання кадрів оперативних служб організації і тактиці перевірки заявленого алібі // Підготовка кадрів і робота з персоналом оперативних служб міліції: Тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – Ч. 2. – С. 165–168.

АНОТАЦІЯ

Юсупов В.В. Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза. – Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2005.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню сучасних проблем перевірки алібі в досудовому слідстві. Аналізуючи праці вітчизняних та зарубіжних вчених-криміналістів, розглянуто процес перевірки алібі в історичному аспекті; наведено розширене поняття “алібі”, яке охоплює випадки відповідних заяв при вчиненні злочину групою осіб або з використанням спеціальних пристроїв. У зв’язку з цим розкрито сутність елементів, що складають структуру алібі: місце злочину, час злочину, місце, де перебував суб’єкт алібі у час злочину. Запропоновано класифікацію алібі, у тому числі й неправдивого, залежно від різних критеріїв та охарактеризовано його види. На основі дослідження слідчої практики та літературних джерел визначені ознаки повідомлення неправдивого алібі та методи їх діагностики. Зазначено, що неправдиве алібі може виявлятися залежно від форми його повідомлення, а саме жестів, міміки, стану голосу та ін. Визначено поняття планування перевірки алібі як складової планування розслідування злочину в

цілому, наведено його елементи. Вказані процесуальні документи, що рекомендується складати під час перевірки алибі. Розкриті типові версії щодо заявленого алибі, які класифіковані за різними критеріями. Визначені криміналістичні засоби і методи перевірки алибі. Розглянуті особливості проведення допиту, очної ставки, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки і обставин події, слідчого огляду, призначення експертиз, обшуку. Зазначено на удосконаленні тактичних прийомів проведення цих слідчих дій. На їх основі розроблено алгоритм дій слідчого при перевірці алибі.

Ключові слова: алибі, перевірка алибі, організаційні заходи, тактичні прийоми.

АННОТАЦІЯ

Юсупов В.В. Организация и тактика проверки алиби на досудебном следствии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Национальная академия внутренних дел Украины, Киев, 2005.

Диссертация посвящена комплексному исследованию современных проблем проверки алиби на досудебном следствии. На основании анализа теоретических положений, обобщения и анализа практики проверки алиби автор определяет организационные мероприятия и тактические приемы проверки алиби.

В работе рассмотрены точки зрения различных ученых-криминалистов, в том числе и зарубежных, на процесс проверки алиби в разные исторические периоды. Дано теоретически обобщенное на основании позиций различных ученых понятие “алиби”, которое отвечает современным требованиям борьбы с преступностью. Предложенное понятие “алиби” охватывает случаи совершения преступления группой лиц, а также с использованием специальных устройств (пересылка взрывного устройства почтой и др.). На основании этого определена развернутая структура алиби, куда включены место преступления, его время, место, где находился субъект алиби во время преступления.

В работе определена классификация алиби, его дифференциация в зависимости от различных критериев и охарактеризованы виды алиби, что способствует правильному выбору тактических приемов, их последовательности и комплексности применения при проверке алиби. Особое внимание уделено классификации неправдивого алиби.

Автором определены и систематизированы признаки ложного алиби. Описаны методы его диагностики, в том числе в зависимости от формы подачи, что выступает первым этапом при опровержении неправдивых ссылок на алиби.

Особое внимание уделено понятию и содержанию планирования проверки алиби на досудебном следствии. Описаны элементы процесса планирования проверки алиби, определена специфика выдвижения и проверки версий относительно места нахождения лица во время преступления. Особое внимание отведено классификации версий о выдвижении ложного алиби. Даны формы письменных документов, с помощью которых оптимизируется процесс проверки алиби. На основе современных научных положений о криминалистических средствах и методах определены средства и методы проверки алиби на досудебном следствии.

Автор на основе обобщения и анализа результатов анкетирования и изучения материалов уголовных дел, при производстве которых заявлялось алиби, детально рассмотрел следственные ситуации и тактические приемы допроса, как основного следственного действия при проверке алиби. В работе рассмотрены особенности тактики допроса субъекта алиби, его свидетелей и потерпевших. В отдельные группы объединены вопросы, которые ставятся подозреваемому и обвиняемому, заявившим о своем алиби, свидетелям и потерпевшим при проверке алиби. Подробно рассмотрены с предложением усовершенствования тактические приемы допроса при проверке алиби – детализация и уточнение показаний, предъявление доказательств, использование ассоциативных связей.

Установлено, что тактические приемы допроса при проверке алиби используются как определенная система. В нее автором включены тактические приемы проверки заявления об алиби и тактические комбинации опровержения ложного алиби.

Охарактеризованы организационные мероприятия и тактические приемы очной ставки, предъявления для опознания, воспроизведения обстановки и обстоятельств события, следственного осмотра, назначения экспертизы и обыска, которые проводятся при проверке алиби. Разработан алгоритм действий следователя при проверке алиби.

Ключевые слова: алиби, проверка алиби, организационные мероприятия, тактические приемы.

SUMMARY

Yusupov V.V. Organization and tactics of checking an alibi in prejudicial inquiry. – Manuscript.

Dissertation for competition for scientific degree of the candidate of law sciences under the specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensic expertise. – The National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, 2005.

The dissertation is dedicated to the complex analysis of modern problems of the checking an alibi in prejudicial inquiry. The author is jobs of the domestic and foreign scientists - criminalists the process of check of an alibi in historical aspect is construed; the extended concept “alibi” is given which covers

cases of the appropriate applications at committing a crime by group of the persons or with use of special devices. In this connection the essence of elements is disclosed which constitute structure of an alibi: a place of a crime, time of a crime, place, where there was a subject of an alibi during a crime. The classification of an alibi is offered, including false, depending on different criteria and his kinds are characterized. On the basis of research of investigatory practice and references the defined signs of the message of a not truthful alibi and methods of their diagnostics. Is specified, that the not truthful alibi can be found out depending on the form of his message, namely gestures, the statuses of a vote etc. Are defined concepts of scheduling of check of an alibi as the constituents of scheduling of investigation of a crime as a whole, his elements are given. The processual documents are specified which are recommended to be constituted during check of an alibi. The disclosed typical versions concerning a stated alibi, which classified on different criteria. The criminalistic remedies and methods of check of an alibi are defined. The features of conducting of interrogation, confrontation, presentation for the identification, reproduction of conditions and circumstances of event, investigatory survey, purpose of examinations, search are construed. Is specified on improvement of tactical receptions of conducting of these investigatory actions. On their basis the algorithm of actions of the inspector is developed at check of an alibi.

Key words: alibi, checking an alibi, organizational measures, tactical methods.